

بررسی آثار اجرای طرح‌های بهسازی بافت‌های بالارزش بر توسعه سکونتگاه‌های روستایی

علی اکبر عنابستانی *، سیده سمیه خاتمی **

1394/11/12

تاریخ دریافت مقاله:

1395/01/18

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

امروزه در جریان برنامه‌های توسعه روستایی "حفظ و توسعه" از موانع اساسی در راه یکدیگر می‌باشند. از یک سو هم باید حافظ اصالت و ارزش مکان بود و از سوی دیگر در راستای تأمین رفاه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی گام برداشت. قدر مسلم، پرداختن به احیای بافت بالارزش، آثار و تبعات زیست‌محیطی، کالبدی، اقتصادی و اجتماعی به همراه خواهد داشت. هر چند شناسایی و حفاظت از بافت بالارزش روستایی در جهت حفظ میراث فرهنگی و تاریخی اهمیت دارد، چگونگی حفاظت و رسیدگی به این گونه بافت‌ها اهمیتی مضاعف دارد. بدین منظور هدف از این مقاله بررسی تغییرات اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی بعد از اجرای طرح‌های بهسازی بافت‌های بالارزش روستایی می‌باشد. این تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و از لحاظ روش، توصیفی- تحلیلی و رویکرد آن، پیمایشی می‌باشد. داده‌های مورد نیاز از مطالعات کتابخانه‌ای و پیمایشی گردآوری شده است. جامعه آماری شامل سه روستای نای‌بند شهرستان طبس، خور شهرستان خوسف و فورگ شهرستان در میان در استان خراسان جنوبی می‌باشد که طرح بهسازی بافت بالارزش در آن اجرا شده است. از این میان با به کارگیری فرمول کوکران، تعداد 310 نفر به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه و مقیاس سنجش شاخص‌های مورد استفاده ترتیبی و ابزار سنجش، طیف لیکرت بوده است. برای تحلیل داده‌ها نیز از آزمون ویلکاکسون (برای متغیرهای ناپارامتریک) و T نمونه‌های وابسته (برای متغیرهای پارامتریک) استفاده شده است. نتایج حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که بهسازی بافت بالارزش با در نظر گرفتن کالبد و شرایط محیطی هر روستا و جلوگیری از ساخت و ساز غیربومی منجر به تغییرات اجتماعی، کالبدی، زیست-محیطی و اقتصادی مثبتی شده است اما وجود شرایط طبیعی نامساعد مانند بحران‌های طبیعی و استقرار نامناسب روستا، کیفیت طرح‌ها را به ویژه از بعد اقتصادی و زیست-محیطی پایین آورده است. بدین منظور جهت بهسازی و احیای بافت بالارزش روستایی پیشنهادهایی در پنج مقوله شامل مرمت بافت، خدمت رسانی، گردشگرپذیری، امنیت و توسعه اجتماع محلی ارائه شده است که هر پنج مقوله به گونه‌ای لازم و ملزم یکدیگرند و در راستای دست یافتن به توسعه مطلوب باید به هر پنج مقوله توجه گردد.

واژگان کلیدی: بافت بالارزش روستایی، حفاظت، بهسازی، سکونتگاه روستایی، خراسان جنوبی.

* دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی - دانشگاه فردوسی مشهد.

** دانشجوی دکترا جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی - دانشگاه فردوسی مشهد.

بافت‌های سنتی روستایی به علت نفوذ تکنولوژی، فرهنگ شهری و بالطبع آن تنزل ارزش‌های فرهنگی و بومی روستاییان در طول زمان، دگرگونی‌ها و تغییرات زیادی یافته‌اند. عدم پاسخگویی این بافت‌ها به نیازهای جدید، موجب مهاجرت ساکنین و یا تغییر چهره کامل این بافت‌ها گشته است.

علاوه بر این اجرای برنامه‌های توسعه در سه دهه اخیر به‌ویژه طرح‌های هادی و اقدامات عمرانی و ...

هر چند در راستای توسعه همه جانبه و پایدار نواحی روستایی بوده، اما مانند هر طرح و برنامه‌ای، تأثیرات نامطلوبی نیز به‌دبیال داشته است. از اولین اقدامات عمرانی در راستای توسعه روستایی، احداث راه‌های موصلاتی بین شهر و روستا بوده است که مقدمه ورود انواع کالاهای تکنولوژی و امکاناتی است که در قالب به ارمغان آوردن رفاه و آسایش برای ساکنان روستا، زمینه تبدیل روستا از مکانی مولد به پدیده‌ای مصرفی و منفعل را سبب شده است (سرایی، ۱۳۸۶: ۲).

می‌توان گفت با ورود به عصر مدرن، سیما و ساختار کالبدی روستا دچار آسیب شده است. امروزه در جریان برنامه‌های توسعه روستایی "حفظ و توسعه" از موانع اساسی در راه یکدیگر می‌باشند. از یک سو هم باید حافظ اصالت و ارزش مکان بود و از سوی دیگر در راستای تأمین رفاه اقتصادی سکونتگاه‌های روستایی گام برداشت. قدر مسلم، پرداختن به احیای بافت بالارزش، آثار و تبعات زیست‌محیطی، کالبدی، اقتصادی و اجتماعی به همراه خواهد داشت.

هر چند شناسایی و حفاظت از بافت بالارزش روستایی در جهت حفظ میراث فرهنگی و تاریخی اهمیت دارد، چگونگی حفاظت و رسیدگی به این گونه بافت‌ها اهمیتی مضاعف دارد. بدین منظور در این مقاله به بررسی آثار اجرای طرح بهسازی بافت بالارزش روستایی پرداخته شده است که راهنمای مفیدی برای برنامه‌ریزان منطقه‌ای و محلی جهت انتخاب رویکرد مداخله‌ای مناسب، در چارچوب حفاظت توسعه محور از بافت بالارزش روستایی خواهد بود.

ضرورت و هدف تحقیق

ساختار کالبدی روستا بازتاب باورها، ارزش‌ها و رفتارهای مبتنی بر آن می‌باشد. بنابراین احیاء و بازآفرینی بافت بالارزش علاوه بر حفظ فرم و شکل آن، حافظ مجموعه‌ای از باورها و ارزش‌های محلی نیز خواهد بود.

از جمله دلایل ضرورت توجه به بافت بالارزش روستایی، با توجه به این که استان خراسان جنوبی دارای ۱۵ هزار و ۸۶۰ متر مربع بافت بالارزش روستایی می‌باشد، می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- حفظ ارزش‌ها و ساماندهی بافت‌های روستایی
- احیای فرهنگ و معماری بومی
- افزایش سطح کیفی زندگی ساکنان بافت
- قابلیت‌های گردشگری و ضرورت ارتقای روستا در زمینه توسعه گردشگری
- نگهداشت جمعیت و مقابله با مهاجرت از طریق ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و متنوع (جام کسری، .(61-66: 1389

در سطح ملی نیز اولین بار در برنامه سوم توسعه طرحی با عنوان "طرح بهسازی بافت بالارزش روستایی" تصویب شد و در ادامه در سال ۱۳۸۴ تفاهم نامه‌ای بین بنیاد مسکن انقلاب اسلامی و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در خصوص بهسازی بافت‌های بالارزش روستایی صورت گرفت. بنیاد مسکن با هدف حفاظت و احیای بافت کالبدی و ارائه راهکارهایی برای افزایش سطح زندگی روستاییان و پاسداری از ارزش‌های فرهنگی، تاریخی و کالبدی - فضایی روستا، اجرای طرح بهسازی بافت بالارزش را در ۲۰ روستا در برنامه سوم توسعه مورد توجه قرار داد. مطالعه ۳۵ روستا نیز در برنامه چهارم در دستور کار قرار گرفت (جام کسری، ۱۳۸۹: ۶۷).

علاوه بر این در سال ۱۳۸۷ اولین همایش بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری برگزار شد و محورهای عمدۀ آن پیرامون ارزیابی طرح‌های بهسازی بافت بالارزش و فرسوده و همچنین ارائه رویکردهای مطلوب در جهت حفاظت توسعه محور بوده است.

مقدم آریایی و همکاران (۱۳۸۷) با در نظر گرفتن چشم‌انداز مطلوب " محله‌ای مناسب برای سکونت و فعالیت، مناسب با هویت فرهنگی و تاریخی " به ارائه رویکردهای مداخله برای رسیدن به چشم‌انداز مذکور پرداخته است (مقدم آریایی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۱).

عربی و انتظار یزدی (۱۳۸۷) با هدف دستیابی به الگو و روشی مناسب جهت مداخله در بافت‌های فرسوده شهری، به بررسی منابع موجود در این زمینه پرداخته است (عربی و انتظار یزدی، ۱۳۸۷: ۱۵).

زیاری و همکاران (۱۳۸۵) با ارائه یک الگوی مناسب بهسازی و نوسازی ضمن حفظ سرمایه‌های شهری

بدین سبب انجام اقدامات مناسب برای بهسازی و حفظ ذخایر کالبدی و فرهنگی روستا بهویژه مناطقی که از نظر زیست محیطی بالارزش هستند، ضرورت می‌یابد.
پیشینه تحقیق

خلاصه‌ای از بررسی‌ها و مطالعات صورت گرفته در سطح بین المللی پیرامون احیای بافت بالارزش روستایی در جدول شماره ۱ آورده شده است. براساس مطالعات صورت گرفته، احیای بافت فرسوده و بافت بالارزش از طریق عدم مداخله در سیما و منظر بافت و حفظ فضاهای بالارزش گردشگری و اعیان‌سازی و هویت دادن به ارزش‌ها و میراث محلی، زمینه‌ساز توسعه کالبدی - فضایی سکونتگاه روستایی گردیده است. در واقع این مطالعات با تأکید بر رویکرد حفاظت و بازآفرینی یکپارچه که هم دربردارنده اصالت و ارزش نسبی مکان و هم جنبه‌های اقتصادی آن است، حفاظت را در وجه توسعه‌ای آن مطلوب و مؤثر می‌دانند (Altrock, 2006); (Pendlebury, 2009); (English Heritage, 2010); (Pendlebury, 2005). (Peter et al, 2009); (Joseph et al, 2003)

عنوان	سال	نتایج و اصول پیشنهادی
کنگره آتن ارتباط منطقی میان شکل و کارکرد، ارزش نهادن به شواهد هنری	۱۹۳۱	
کنگره گوینتو بافت بالارزش	۱۹۶۰	باشت به تیازهای معاصر و بازسازی اجتماعی
کنگره ونیز بهسازی بافت فرسوده، عدم مداخله در سیما و منظر و مداخله در بافت	۱۹۶۴	
همایش ایکوموس حفظ فضاهای بالارزش گردشگری	۱۹۶۷	
کنگره بولونیا توجه به شکل ظاهری و بافت بنا	۱۹۷۴	
توصیه نامه ارتفاع تحقیقات، داشش و حفاظت از باغ‌ها و نایرویی بنایهای بالارزش	۱۹۷۶	ارتفاع تحقیقات، داشش و حفاظت از باغ‌ها و نایرویی بنایهای بالارزش
بیانیه لوزان مدیریت و حمایت از میراث فرهنگی	۱۹۹۰	
سنند نارا اعیان‌سازی و هویت دادن به ارزش‌ها و میراث محلی	۱۹۹۴	
بیانیه مکریکوستی	۱۹۹۹	حفظ بافت بالارزش، توجه به گردشگری بومی

ج ۱. خلاصه مطالعات صورت گرفته در سطح بین الملل در زمینه احیای بافت بالارزش. مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴.

سؤال تحقیق

در این پژوهش سؤال اصلی این می‌باشد که اجرای طرح‌های بهسازی بافت‌های بالارزش به چه میزان توانسته است زمینه‌ساز تغییرات اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی در سکونتگاه‌های روستایی گردد؟

روش تحقیق

روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش از نظر هدف کاربردی واژ نظر ماهیت، روش و نحوه جمع‌آوری اطلاعات از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی است.

جامعه آماری تحقیق حاضر شامل روستاهایی می‌باشد که طرح بهسازی بافت بالارزش در آن اجرا شده است، این روستاهای دارای 1611 نفر جمعیت و 512 خانوار هستند. برای انتخاب نمونه مورد بررسی از آن جاکه متغیرهای مورد مطالعه از نوع کیفی می‌باشد، با به کارگیری فرمول کوکران (حافظنیا، 1385، 140) و با

به ویژه مورفولوژی بافت‌های بالارزش از به هدر رفتن سرمایه‌های مادی جلوگیری کرده است (زیاری و همکاران، 1385: 32).

اکبرپور و همکاران (1389) به بررسی پیرامون احیای بافت بالارزش روستایی در بخش سیروس تهران با استفاده از مدل تحلیلی SWOT پرداخته است (Akbarpour et al., 2011: 65-88)

موحد و احمدی (1392) با استفاده از تحلیل شبکه‌ای به مسیریابی گردشگران مبتنی بر رویکرد حفاظت از بافت‌های تاریخی و سنتی پرداخته است (موحد و احمدی، 1392: 100).

توجه به حجم جامعه آماری (1611 نفر) و مقدار خطای 0/05، تعداد 310 نفر به عنوان نمونه انتخاب شده‌اند. سپس به نسبت درصد و سهم جمعیت هر روستا، تعداد نمونه‌ها در هر روستا مشخص گردیده است (جدول شماره 2). ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه و مقیاس سنجش شاخص‌های مورد استفاده ترتیبی و ابزار سنجش، طیف لیکرت بوده است. برای تحلیل داده‌ها نیز از آزمون ویلکاکسون (برای متغیرهای ناپارامتریک) و T نمونه‌های وابسته (برای متغیرهای پارامتریک) استفاده شده است.

ردیف	نام روستا	خانوار	جمعیت	بعد خانوار	حجم نمونه
2	خور خوسف	170	665	4	103
6	نای‌بند طبس	129	248	2	78
7	فورگ درمیان	213	698	3	129
جمع		512	1611	3	310

ج 2. تعداد نمونه آماری روستاهای دارای بافت بالارزش.
منبع: مرکز آمار ایران 1394.

معرفی شاخص‌ها و متغیرها

با توجه به مطالعات صورت گرفته و بررسی ادبیات تحقیق و نیز در نظر گرفتن شرایط محیطی محدوده مورد مطالعه، شاخص‌ها و متغیرهای مورد استفاده در این مقاله جهت بررسی آثار طرح بهسازی بافت بالارزش در جدول شماره 3 آمده است.

محدوده یا قلمرو پژوهش (به همراه نقشه موقعیت منطقه)

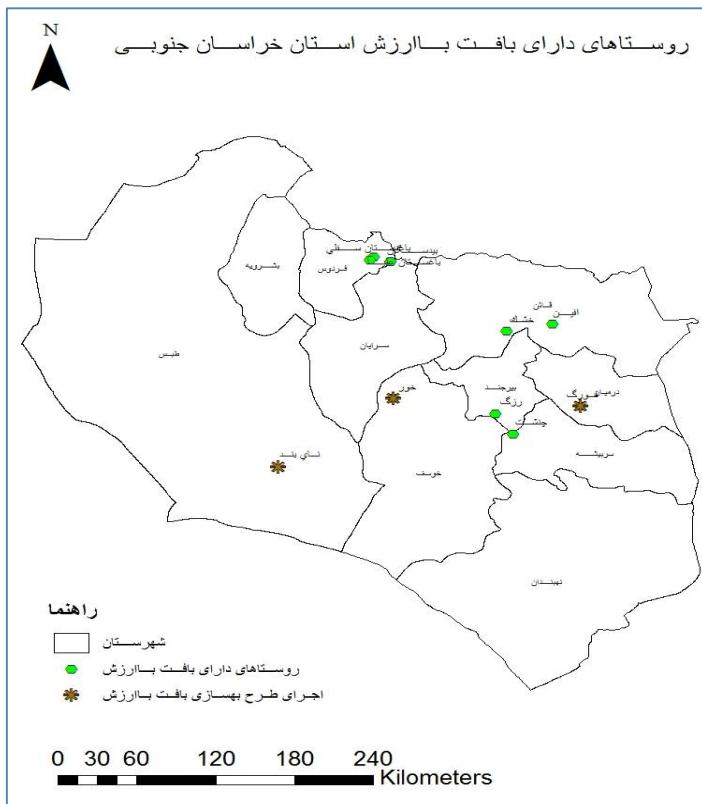
محدوده مورد مطالعه نواحی روستایی استان خراسان جنوبی است (تصویر شماره 1) که براساس گزارش‌های

سرپیشه، روستای رزگ از شهرستان بیرجند، روستای افین و خشک از شهرستان قاین، روستای باستان علیا و سفلی و بیدسکان از شهرستان فردوس. از این میان طرح بهسازی بافت بالارزش در روستای نایبند(۱۳۸۵)، خور(۱۳۸۶) و فورگ(۱۳۸۵) اجرا شده است (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان خراسان جنوبی، ۱۳۹۴).

بنیاد مسکن خراسان جنوبی، دارای ۱۵ هزار و ۸۶۰ متر مربع بافت بالارزش می‌باشد. تعداد ۱۰ روستا به عنوان روستاهای دارای بافت بالارزش توسط وزارت کشور و بنیاد مسکن انتخاب شده است. روستای خور از شهرستان خوفس، روستای فورگ از شهرستان درمیان، روستای نایبند از شهرستان طبس، روستای چنشت از شهرستان

متغیر وابسته تحقیق	شاخص	مقیاس اندازه‌گیری
تغییرات اقتصادی	ایجاد فرصت شغلی جدید	رتبه‌ای
	افزایش میزان سرمایه‌گذاری	رتبه‌ای
	وضعیت درآمد	رتبه‌ای
	مهاجرپذیری	رتبه‌ای
	کاهش نابرابری بین شهر و روستا	رتبه‌ای
	قیمت زمین	رتبه‌ای
	گردشگرپذیری	رتبه‌ای
تغییرات اجتماعی	مشارکت و همکاری	رتبه‌ای
	اعتماد به نفس و احساس تعلاق	رتبه‌ای
	خوشبینی و امید به آینده	رتبه‌ای
	تمایل به ماندگاری در روستا	رتبه‌ای
	عضویت در نهادهای اجتماعی محلی	رتبه‌ای
تغییرات کالبدی	رضایتمندی از کیفیت مسکن	رتبه‌ای
	نظرارت بر ساخت و سازها	رتبه‌ای
	رضایتمندی از خدمات بهداشتی -درمانی روستا	رتبه‌ای
	رضایتمندی از امکانات ورزشی روستا	رتبه‌ای
	رضایتمندی از امنیت سکونتگاه	رتبه‌ای
	کیفیت راههای ارتباطی و حمل و نقل	رتبه‌ای
	رضایتمندی از کیفیت زیرساخت‌ها	رتبه‌ای
تغییرات زیست محیطی	کیفیت دفع آب‌های سطحی	رتبه‌ای
	کیفیت جمع‌آوری و دفع زباله	رتبه‌ای
	میزان پاکیزگی و نظافت روستا	رتبه‌ای

ج ۳. شاخص‌ها و متغیرهای معرف آثار بهسازی بافت بالارزش. مأخذ: نگارندهان، ۱۳۹۴.

ت ۱. موقعیت روستاهای دارای بافت باارزش و طرح بهسازی بافت باارزش، استان خراسان جنوبی.

منبع: گروه نقشه، معاونت برنامه‌ریزی استانداری خراسان جنوبی، ۱۳۹۴.

ناگزیر به ترک بافت می‌شود. به دنبال از هم پاشی بافت اجتماعی، بافت کالبدی نیز در معرض تخریب قرار می‌گیرد. نگرش موزه‌ای در تسلسلی منطقی به تهدید فرصت‌های زندگی منجر می‌شود و در مواردی نسل‌های بعدی محاکوم به زندگی باارزش‌های دیگران می‌شوند، بدین ترتیب در فضاهایی به سر می‌برند که از ضرورت‌های زندگی آن‌ها ناشی نشده است. اعمال چنین شیوه‌ای نمی‌تواند قابل بسط باشد. چرا که در گذر زمان، کارکردهای روستایی مختل می‌گردد و حیات روستا تهدید می‌شود. معضل نگرش موزه‌ای زمانی بیشتر مطرح می‌شود که به جای تک بناها، قسمتی از

مبانی نظری

دیدگاه‌های مطرح شده در زمینه حفاظت و بهسازی بافت باارزش شامل بر سه رویکرد موزه‌ای، سلولی و ارگانیکی می‌باشد.

(الف) موزه‌ای: شعاع عملکرد این روش محدود، فعالیت‌ها، آسان و تلاش برای حفظ قسمتی از بافت از نظر جنبه‌های کالبدی - فضایی است که با هزینه کمی عملی می‌گردد. این روش بر حفاظت از میراث فرهنگی استوار است. در این نگرش حفظ هویت و میراث نیاکان بر مقتضیات زندگی معاصر و نیز نارسایی‌های زیرساخت‌های روستایی که ریشه در چنین بینشی دارد،

متروک بود. نگهداشت نسبی ساختار کالبدی بنها، تقویت مواضع یا مکانهای بهسازی و ادغام بافت بهسازی شده با فضای مجاور از مهمترین مشخصه‌های بهسازی روستایی با هدف توانمندسازی یا روش سلولی است.

(ج) ارگانیکی: طبق روش ارگانیکی اصالت بافت حفظ می‌شود و آن چه از گذشته به یادگار مانده است با همه ارزش‌هایش به نسل‌های آینده منتقل می‌گردد. با اعمال نگرش ارگانیستی از طریق تبیین نقش بافت‌های بالارزش در سازمان فضایی یک روستا این بافت‌ها را از حالت یک سیستم بسته خارج می‌کنند. در این زمینه اتصال بین دو بخش بافت باید به آرامی، با ظرافت و تدریجی انجام شود تا روستا دچار مشکلات عملکردی نشود. به این ترتیب احساس دوگانگی در روستا ایجاد نمی‌شود. اما اگر این اتصال ضعیف باشد، حاصل آن شکنندگی روانی و عملکردی است که خود نیز به تشدید دوگانگی دو بخش می‌انجامد. بهسازی، نوسازی، تجدید حیات و روان اقدامات عملی بهسازی بنا و بافت بالارزش روستاهای در کشورهای پیشرفته به قرن ۱۹ میلادی بر می‌گردد (Sevkiye, 2005: 29) که حفاظت بنهاهای بالارزش به عنوان تفکر غالب در اروپا مطرح بود. در اواخر قرن ۱۹ جنبش جدیدی بر پایه تفکرات "جان راسکین" و "ویلیام موریس" شکل گرفت. آنان بر نگهداری و مراقبت مستمر از بافت‌های بالارزش و حداقل مداخله در این بنها تأکید می‌ورزیدند. در دهه‌های ۱۹۶۰ و

باft روستایی محدود نظر باشد، چرا که اتخاذ چنین دیدگاهی بافت‌های بالارزش را که باید به ارتقای کیفیت‌های کارکردی - فضایی زندگی روستایی کمک کند، به معضلی برای توسعه روستا تبدیل می‌کند. به عبارتی پرداختن به محدودهای از روستا هر چند هم که کوچک باشد، جز با شناخت جایگاه و نقش آن در کل ساختار روستایی امکان پذیر نیست.

(ب) سلولی: در این روش ارزش ارتباطی آثار در کل مجموعه از بین می‌رود و حفظ ارزش اثر بدون توجه به ارتباط آن با کل ارگانیک مطرح است. به همین نسبت ارزش‌های علمی که باید به نسل آینده منتقل شود نیز محدودتر است. این نگرش محصول انقلاب صنعتی است. در این دوره بهسازی روستایی با هدف توانمندسازی رواج یافت. به‌گونه‌ای که فضاهای روستایی اغلب به مثابه میراثی از روستا تلقی شدند که باید برای تقویت وضعیت اجتماعی - اقتصادی فعال شوند. در چنین شرایطی، نگرشی بر روستا چیره می‌شود که اغلب به‌طور منظم و بی وقفه فضاهای بالارزش و آسیب دیده روستا را هدف دگرگونی‌های خاص قرار می‌دهد. در نگرش مبتنی بر دیدگاه سلولی، حفظ و استمرار ارزش‌های فرهنگی به چشم نمی‌خورد. تجربه‌های مبتنی بر این نگرش در شهرها و روستاهای لندن، مونیخ، رم و فلورانس قابل مشاهده است. این نواحی توانسته‌اند زندگی را به معنا واقعی به بافت بالارزش برگردانند، به‌طوری‌که در این نواحی مراکز بالارزش به گران‌ترین فضاهای شهر و روستا تبدیل شده‌اند و این در حالی است که تا حدود دهه ۱۹۶۰ میلادی بافت‌های بالارزش در این روستاهای ویرانه و

1970 میلادی جنبش حفاظت مدرن که از گذشته شروع شده بود، جای خود را به حفاظت و بهسازی بافت باارزش داد و نخستین طرح‌های بهسازی روستایی شکل گرفت. این طرح‌ها بیشتر بر پایه رفع محرومیت‌های اجتماعی استوار گردید و از طریق توجه به ارزش‌ها و منافع اجتماعی، انگیزه‌های ساکنان را برای تداوم زندگی در این مناطق افزایش داد (English, 2010: 18-30).

در ایران نیز تهیه این طرح‌ها بر پایه تفاهم نامه‌ای بین سازمان میراث فرهنگی و گردشگری از یک سو و بنیاد مسکن اقلاب اسلامی از سوی دیگر مورد توجه قرار می‌گیرد. ضوابط شناخت و انتخاب بافت‌های باارزش روستایی بر پایه ملاک‌های باارزش کالبدی، تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی است. طرح بهسازی بافت باارزش ضمن شناسایی و ارتقای کیفی فضاهای باارزش روستایی، موجبات توسعه کالبدی - فضایی روستاهای فراهم می‌آورد (عنابستانی و جوانشیری، 1393: 80); (باقریان و انصاری، 1387: 25).

شناساندن اصالت بافت روستا که تبلور ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و بومی آن است، یکی از راههای تجدید و احیای ارزش‌های گذشته می‌باشد (اکرمی و سامه، 1387: 13). معماری روستا، نماینده تفکر و تحرک فرهنگی زمان و برگردانی از عقاید و نظرهای است. این معماری بومی در عین حال که خالصترین و بارزترین معرف فرهنگ‌های معماری است، نمود بهترین تعلق انسان به محیط طبیعی و عینیت یافتن سازگاری کالبد با محیط است (Joseph et al, 2003: 1).

(23). با حفاظت، احیای و استقرار حیات در بافت‌های بالارزش روستایی امکان بازشناسی فرهنگ‌های بومی و محلی میسر می‌شود و از این راه انتقال تجارب فرهنگی تحقق می‌یابد و امکان بازشناسی فناوری‌های ساختمنانی گذشته میسر می‌شود (مظاہری، 1380: 38). در این میان فراهم کردن مناسبات لازم و تأمین تسهیلات برای زندگی، متناسب با شرایط کنونی زمینه ماندگاری ساکنان در بافت‌های روستایی و جلوگیری از مهاجرت روستاییان را فراهم می‌سازد. علاوه بر این بافت بالارزش و معماری بوم‌گرا منجر به گردشگرپذیری روستا (Feifan Xie, 2001: 43)، بالفعل شدن ارزش‌ها (Kandel, 2011: 25) و جاذبه‌های کالبدی معماري و بافت روستا است. در نهایت استمرار سکونت و به تبع آن تداوم تولید، سبب خواهد شد روستاییان تولید کننده کمتر به شهرنشینان یا حاشیه‌نشینان مصرف کننده مبدل شوند که این امر عواید اقتصادی را در پی خواهد داشت (Peter et al, 2009: 20).

به‌طور عمده هدف طرح بهسازی بافت باارزش روستایی را می‌توان حفظ و احیای مجدد زندگی و کالبد روستا دانست. در قالب این هدف کلی زیرمجموعه‌ای از اهداف مطرح می‌باشد که شامل بر موارد زیر است:

- حفاظت و مرمت بافت و کالبد روستا
- ساماندهی هسته کهن و واجد ارزش روستا
- حفاظت و احیای ارزش‌های فرهنگی، تاریخی، کالبدی - فضایی و معماری روستایی و معرفی این ارزش‌ها از سطح روستا به سطح ملی و جهانی
- ایجاد زمینه توسعه گردشگری و بهره‌مندی روستا از عواید آن

۱۳۸۶ تهیه شده است. (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی خراسان جنوبی، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶).

بر این اساس و با توجه به مطالعات صورت گرفته مدل تحلیلی تحقیق در نمودار شماره ۱ ارائه شده است.

یافته‌های تحقیق

ابعاد اجتماعی

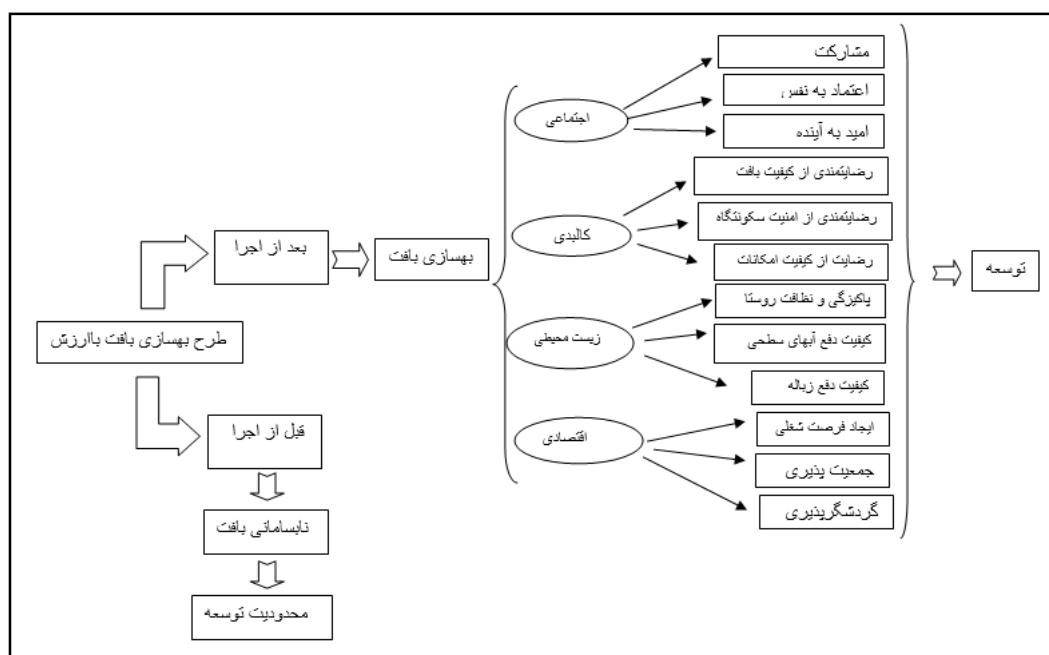
آنگونه که در مبانی نظری آمده است، ابعاد اجتماعی طرح بهسازی بافت بالارزش در متغیرهایی شامل بر مشارکت، اعتماد به نفس، امید به آینده، تمایل به ماندگاری در روستا و عضویت در نهادهای غیردولتی مستتر شده است. جهت بررسی آثار اجتماعی طرح بهسازی، وضعیت این متغیرها در قبل و بعد از اجرای طرح مورد مقایسه قرار گرفته است (جدول شماره ۴).

- هدایت توسعه کالبدی روستا به صورت هماهنگ با محیط موجود

- فراهم نمودن زمینه توسعه و عمران کالبدی روستا با توجه به شرایط، امکانات و محدودیت‌های موجود

- بهبود وضعیت خدمات رفاهی، زیرساختی و روستا و توزیع عادلانه آن در جهت بهره‌مندی عموم اهالی (بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۴: ۵)؛ (مرکز مطالعات و خدمات تخصصی شهری و روستایی، جهاد دانشگاهی، ۱۳۸۵: ۲۰-۱۵)؛ (عنابستانی و جوانشیری، ۱۳۹۳: ۸۰).

طرح بهسازی بافت بالارزش روستاهای مورد مطالعه نیز بر مبنای رویکرد ارگانیکی مبتنی بر حفظ اصالت و ارزش بافت با کمترین مداخله در بافت و در راستای توسعه کالبدی-فضایی روستا در سال‌های ۱۳۸۵ و

ن. ۱. مدل تحلیلی پژوهش. مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴.

سطح معناداری	درجه آزادی	به دست آمده T	تفاوت میانگین	میانگین		روستا
				قبل از بهسازی	بعد از بهسازی	
0/000	102	5/689	2/320	21/26	18/94	خور
0/000	128	10/919	4/113	23/56	19/45	فورگ
0/004	77	3/31	2/947	23/37	20/42	نای بند
0/000	309	10/742	2/947	22/39	19/44	جمع

ج 4. شرح آزمون T ابعاد اجتماعی. مأخذ: نگارندگان، 1394.

کمتر از 0/05(0) بین قبل و بعد از اجرای طرح وجود داشته است. این تفاوت در روستای خور قابل ملاحظه می باشد.

سامان بخشی بافت و سیمای روستا، جمع آوری عناصر برهم زننده سیمای روستا، اصلاح شبکه برق رسانی، احداث کانال های تأسیساتی در زیر معتبر اصلی و جلوگیری از ساخت و ساز غیربومی از جمله عوامل مؤثر در تغییرات کالبدی بافت نسبت به قبل از بهسازی می باشد. به ویژه در روستای خور که وقایع ویرانگر خاصی نداشته و بافت قدیمی و ارزشمند آن حفظ شده است.

ابعاد زیست - محیطی

با توجه به مطالعات صورت گرفته، کیفیت دفع آب های سطحی و زباله و نیز میزان پاکیزگی و نظافت روستا بیانگر ابعاد زیست - محیطی طرح بهسازی بافت بالارزش می باشد (جدول شماره 6).

بر این اساس در روستای خور تغییرات زیست - محیطی نسبت به قبل معنادار بوده است. دفع آب های سطحی از طریق ایجاد نهرهای سرپوشیده و مدیریت جمع آوری و دفع زباله توسط سورای ده و دهیار با کمک ساکنان روستا از عوامل مؤثر در تغییرات زیست - محیطی مثبت بعد از اجرای طرح بهسازی می باشد.

بر این اساس از آن جا که سطح معناداری در سه روستای مورد مطالعه کمتر از 0/05 می باشد، می توان گفت در قبل و بعد از اجرای طرح بهسازی تفاوت معناداری وجود داشته است.

فرامهم بودن امنیت نسبی در اثر استقرار این روستاهای بر بلندای کوه و در پناه آن (نای بند و فورگ) و در حاشیه کویر (خور) و نیز بهسازی بافت بالارزش منجر به حفظ عرصه ها و فضاهای مشترک و تحقق رفتارهای مشترک و جمعی شده است.

ابعاد کالبدی

یکی از اهداف اساسی طرح بهسازی بافت بالارزش حفاظت، احیاء و مرمت کالبد روستا و سازماندهی هسته کهن آن می باشد. در مقاله حاضر، جهت بررسی تحقق این هدف، میزان رضایتمندی روستاییان از کیفیت مسکن، زیرساخت ها، امکانات ورزشی و خدمات بهداشتی - درمانی، کیفیت راه های ارتباطی و امنیت سکونتگاه ها در نظر گرفته شده است. در جدول شماره 5 وضعیت کالبدی سکونتگاه در قبل و بعد از اجرای طرح بهسازی مورد مقایسه قرار گرفته است.

بررسی دیدگاه های پاسخگویان در مورد ابعاد کالبدی طرح نسبت به قبل از بهسازی بافت بالارزش نشان می دهد که تفاوت معنادار (سطح معناداری

سطح معناداری	درجه آزادی	T به دست آمده	تفاوت میانگین	میانگین		روستا
				قبل از بهسازی	بعد از بهسازی	
0/000	102	19/130	5/648	12/22	6/57	خور
0/000	128	12/079	3/831	10/64	6/63	فورگ
0/004	77	3/279	2/368	9/05	6/68	نایبند
0/000	309	21/840	4/727	11/26	6/54	جمع

ج ۵. شرح آزمون T ابعاد کالبدی. مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴.

سطح معناداری	آماره Z	میانگین		روستا
		قبل از بهسازی	بعد از بهسازی	
0/000	-4/504	6/29	5/41	خور
0/217	-1/234	6/83	6/58	فورگ
0/260	-1/126	6/47	5/89	نایبند
0/000	-4/635	6/49	5/85	جمع

ج ۶. شرح آزمون ویلکاکسون ابعاد زیست - محیطی. مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۴.

روستا می‌باشد (جدول شماره ۷).

بررسی دیدگاه‌های پاسخ‌گویان درمورد ابعاد اقتصادی طرح نسبت به قبل از بهسازی بافت بالارزش نشان می‌دهد که در مجموع تغییرات اقتصادی نسبت به قبل از اجرای طرح بهسازی معنادار می‌باشد. اما این تفاوت در روستای نایبند معنادار نمی‌باشد (سطح معناداری بالاتر از ۰/۰۵). استقرار روستای نایبند در میان توده‌ای از پوشش گیاهی (باغات و نخلستان) ساختار کالبدی ویژه‌ای برای آن رقم زده است که آنرا با کمبود زمین مناسب جهت ساخت و ساز، سرانه فضایی‌اندک و نامتناسب با نیاز روز و محدودیت توسعه مواجه ساخته است. علاوه بر این محدودیت نفوذ و عدم تسهیل رفت و آمد به درون بافت و عدم تفکیک واضح عرصه‌ها و مالکیت‌ها، شرایط اقتصادی نامساعدی برای آن رقم زده است.

در روستاهای فورگ و نایبند تفاوت معناداری وجود نداشته است (سطح معناداری بالاتر از ۰/۰۵) که علت آن را می‌توان در وجود آب و هوای کویری و کوهستانی، عدم مطابقیت آب قابل برداشت و عدم دسترسی مناسب به آب، سیلاب‌های فصلی و رخداد سیل و زلزله جستجو کرد. اما در مجموع تغییرات زیست-محیطی در روستاهای مورد مطالعه دارای تفاوت معنادار می‌باشد.

ابعاد اقتصادی

با توجه به مطالعات صورت گرفته و ادبیات بهسازی بافت بالارزش، یکی از اهداف اینگونه طرح‌ها ارتقای کمی و کیفی عرصه‌های زیست و تولید می‌باشد. در این راستا ایجاد فرصت‌های شغلی و درآمدزا، جمعیت‌پذیری و گردشگرپذیری روستا نمایانگر دستیابی به این هدف و تغییرات اقتصادی مثبت در

نتیجه

در این مقاله با هدف بررسی تغییرات اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و زیست محیطی بعد از اجرای طرح‌های بهسازی بافت‌های بالارزش روستایی، سه روستای نای‌بند شهرستان طبس، خور شهرستان خوسف و فورگ شهرستان درمیان در استان خراسان جنوبی که طرح بهسازی بافت بالارزش آن اجرا شده، مورد مطالعه قرار گرفته است. نتایج حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که بهسازی بافت بالارزش با در نظر گرفتن کالبد و شرایط محیطی هر روستا و جلوگیری از ساخت و ساز غیربومی منجر به تغییرات اجتماعی، کالبدی، زیست-محیطی و اقتصادی مثبتی شده است اما وجود شرایط طبیعی نامساعد مانند بحران‌های طبیعی و استقرار نامناسب روستا، کیفیت طرح‌ها را به ویژه از بعد اقتصادی و زیست-محیطی پایین آورده است.

سایر مطالعات نیز حاکی از آن است که احیای بافت بالارزش از طریق عدم مداخله در سیما و منظر بافت و هویت دادن به ارزش‌ها و میراث محلی زمینه‌ساز توسعه کالبدی - فضایی سکونتگاه روستایی گردیده است. حفاظت بافت‌های بالارزش روستایی امکان بازشناصی

ج 7. شرح آزمون T ابعاد اقتصادی. مؤخذ: نگارندگان، 1394.

سطح معناداری	درجه آزادی	به دست آمده T	تفاوت میانگین	میانگین		روستا
				قبل از بهسازی	بعد از بهسازی	
0/000	102	7/774	2/914	16/09	13/17	خور
0/003	128	3/126	1/070	13/34	12/27	فورگ
0/258	77	1/168	1/316	14/79	13/47	نای‌بند
0/000	309	7/971	2/088	15/04	12/95	جمع

فرهنگ‌های بومی را میسر می‌سازد. در این میان فراهم کردن امکانات و تسهیلات برای زندگی، متناسب با شرایط کنونی، زمینه ماندگاری ساکنان در بافت‌های روستایی، جلوگیری از مهاجرت روستاییان و Pendlebury, (2005)؛ (Altrock, 2006)؛ (2009؛ Joseph et al,2003)؛ (English Heritage, 2010)؛ (Peter et al, 2009).

بررسی‌ها در محدوده مورد مطالعه نیز بیانگر قابلیت گردشگرپذیری بالای روستای خور، فورگ و نای‌بند می‌باشد. بهسازی بافت بالارزش مبتنی بر رویکرد ارگانیکی که هم دربردارنده اصالت و ارزش مکان و هم پتانسیل‌های اقتصادی آن است، می‌تواند زمینه‌ساز توسعه مطلوب برای سکونتگاه‌های روستایی گردد.

ارائه پیشنهادها و راهکارها

با توجه به مطالعات صورت گرفته و یافته‌های حاصل از بررسی روستاهای مورد مطالعه، جهت بهسازی و احیای بافت بالارزش روستایی پیشنهادهایی در پنج مقوله شامل بر مرمت بافت، خدمت‌رسانی، گردشگرپذیری، امنیت و توسعه اجتماع محلی ارائه شده است که هر پنج مقوله به گونه‌ای لازم و ملزم

۵. توسعه اجتماع محلی

- ترویج اهداف طرح به ساکنان و تشویق به همکاری و صیانت از طرح
- استفاده از نیروهای کارآمد بومی جهت اجرای طرح بهسازی
- تشویق همبستگی از طریق مشارکت ساکنان در تصمیم‌گیری‌ها
- ایجاد دفتر تسهیلگری بافت بالارزش روستایی و به مشارکت طلبیدن روستاییان جهت احیای بافت بالارزش.

فهرست منابع

- ابراهیم‌زاده، عیسی. (۱۳۸۹)، آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی محیطی در جنوب شرق ایران. تهران: انتشارات اطلاعات، چاپ اول.
- اکرمی، غلامرضا؛ سامه، رضا. (۱۳۸۷)، فراگیری جامع نگری و چالش‌ها در طرح بهسازی بافت‌های بالارزش روستایی، فصلنامه آبادی، سال هجدهم، شماره ۶۰، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران.
- باقریان، صابر؛ انصاری، ملاک. (۱۳۸۷)، بهسازی و نوسازی و بازسازی بافت‌های روستایی، سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی. (۱۳۸۴)، شرح خدمات تهیه طرح بهسازی بافت بالارزش؛ شماره و تاریخ ابلاغ: ۸۴/۴/۲۲ - ۰۲/۱/۱۲۶۴۵
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان خراسان جنوبی. (۱۳۸۶)، طرح بهسازی بافت بالارزش روستای خور، مشاور: معاونت پژوهشی دانشگاه تهران، مجری: غلامرضا اکرمی.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان خراسان جنوبی. (۱۳۸۵)، طرح بهسازی بافت بالارزش روستای فورگ، مشاور: معاونت پژوهشی دانشگاه تهران، مجری: غلامرضا اکرمی.
- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان خراسان جنوبی. (۱۳۸۵)، طرح بهسازی بافت بالارزش روستای نایبند، مشاور: معاونت پژوهشی دانشگاه تهران، مجری: غلامرضا اکرمی.

یکدیگرند و در راستای دست یافتن به توسعه مطلوب باید به هر پنج مقوله توجه گردد. در ادامه به تفکیک، پیشنهادهای مربوط به هر مقوله ذکر شده است.

۱. مرمت بافت

- حفظ وضع موجود و جلوگیری از مداخله و تغییر، مرمت فرسودگی‌ها، مقاوم سازی جهت پایداری در برابر زلزله و احیای اینیه متناسب با نیاز روز
- برقراری پیوند با بستر طبیعی و انسانی

۲. خدمت رسانی

- معرفی روستا به عنوان مرکزیت منطقه در ساختار سیاسی استان
- ایجاد پایگاه خدمات رسانی مرکزی با حوزه نفوذ روستاهای اطراف

- ارائه امکانات به افراد غیربومی از قبیل مرکزیت امداد رسانی برای حوادث غیرمنتقبه، فضاهای خدماتی و رفاهی، راهدارخانه مرکزی در حاشیه راه نزدیک روستا، ایجاد اقامتگاه موقت در واحدهای بومی
- گردشگرپذیری

- ایجاد و تقویت دسترسی‌ها متنوع از اطراف به درون بافت و امکان دسترسی اهالی به تمام بخش‌های بافت
- فراهم سازی امکان بازدید از روستا جهت جذب سرمایه‌ها

- ایجاد امکانات و خدمات رفاهی جهت تقویت قابلیت‌های گردشگری
- امنیت

- ایجاد یا تقویت پایگاه انتظامی منطقه برای حفظ امنیت
- مهار مشکلات ناشی از بحران‌های طبیعی

- English Heritage (2010), Making the past part of our future, English Heritage Strategy 2005-2010, English Heritage, London.
- Feifan Xie. P. (2001), Authenticating cultural tourism: Folk Villages in Hainan, China. A thesis Presented to the University of Waterloo, Ontario, Canada.
- Joseph. H., Silvia. S., & Bruce, A. (2003), Living with Hogs in Iowa: The impact of livestock facilities on rural residential property values, Center for Agricultural and Rural Development, Working Paper 03-WP 342.
- Kandel, T. P. (2011). Tourism and impacts on traditional culture: a case study of Sirubari Village, Nepal (Master's thesis, Universitetet i Troms).
- Pendlebury, J. (2005). The modern historic city: Evolving ideas in mid-20th-century Britain. Journal of Urban Design, 10(2), 253-273.
- Pendlebury, J. (2009). Conservation in the age of consensus, USA and Canada: Rutledge.
- Peter. S., Mitch, M. & Vogel, S. (2009), Broadband Internet's Value for Rural America, Economic Research Report, NO. 78.
- Turk, S. S. (2005). Land readjustment: an examination of its application in Turkey. Cities, 22(1), 29-42.
- جام کسری، محمد.(1389)، بهسازی بافت‌های بالرژش روستایی، فرایندی از ذهنیت تا عینیت، مسکن و محیط روستا، دوره 29، شماره 131، صص. 72-61.
- سرائی، سعید. (1386)، مبانی نظری توسعه و حفاظت در بافت‌های بالرژش روستایی طرح راهبردی روستایی ورکانه، استاد راهنمای پیروز حناچی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مرمت و احیا بنایها و بافت‌های تاریخی، دانشگاه تهران: پردیس هنرهای زیبا، دانشکده معماری.
- عربی، عباس؛ انتظار یزدی، حسن رضا.(1387)، بررسی شیوه‌های مداخله در بافت‌های فرسوده شهری و ارائه مدل بهینه مداخله، اولین همایش بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری.
- عنابستانی، علی اکبر؛ جوانشیری، مهدی. (1393)، برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی در ایران، انتشارات جهانی.
- مرادی مسیحی، واراز. (1381)، برنامه‌ریزی استراتژیک در کلان شهرها. تهران: نشر شهرداری، شرکت پردازش.
- مظاہری، محمدعلی. (1380)، حفاظت و ساماندهی بافت‌های بالرژش روستایی، فصلنامه مسکن و انقلاب، شماره 93، بنیاد مسکن، تهران.
- وحد، علی؛ احمدی، عاطفه.(1392)، مسیریابی گردشگران در بافت‌های تاریخی با رویکرد حفاظت و احیای این بافت‌ها با استفاده از GIS ، محیط‌شناسی، دوره 39، شماره 1، صص. 93-100.
- مقدم آریایی، علی؛ ایزدی، سیده سمانه؛ تمیز، مریم.(1387)، امکان سنجی تحقق رویکرد تنظیم مجدد زمین در بافت‌های فرسوده شهری، اولین همایش بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده شهری.
- مرکز مطالعات و خدمات تخصصی شهری و روستایی، پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی.(1385)، مدیریت و سازماندهی بافت‌های فرسوده روستایی، وزارت کشور، سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- Akbarpour Saraskanrud. M., Pourahmad, A. & Abedini, A. (2011), proper strategies for the improvement and renovation of the worn out textures of sirous district in Tehran using swot technique, geography and environmental planning, 40, (4), 1-15.
- Altrock, U. (2006), Spatial planning and urban development in the new EU member states: from adjustment to reinvention, Ashgate publishing: USA.